

Monika Komaniecka-Łyp

<https://orcid.org/0000-0002-1645-2939>

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Krakowie

Technika w pracy Służby Bezpieczeństwa. Wokół monografii Ryszarda Kawalca, *Departament Techniki MSW (1971–1990)*, Toruń 2024

Technology in the Work of the Security Service: On the Monograph by Ryszard Kawalec, *Departament Techniki MSW (1971–1990)* [Department of Technology of the Ministry of Internal Affairs (1971–1990)], Toruń 2024

Streszczenie: Książka *Departament Techniki MSW (1971–1990)* Ryszarda Kawalca podejmuje zagadnienie techniki operacyjnej, którą zajmował się jeden z pionów techniczno-operacyjnych MSW – Departament Techniki. Publikacja składa się z dwóch części: teoretycznej, omawiającej środki techniczne (podśluchy, podglądy i tajne przeszukania), i praktycznej (przykłady wykorzystania tych środków w sprawach operacyjnych). Niezwykle wartościowe są fragmenty, które wprowadzają do obiegu naukowego nowe informacje nt. rodzaju sprzętu wykorzystywanego przy instalacji i użytkowania podśluchów, metod wykrywania podsluchu w placówkach dyplomatycznych PRL i dane statystyczne dotyczące środków technicznych. Autor nie ustrzegł się jednak błędów, ponieważ zbyt pobieżnie potraktował temat agentury, a przede wszystkim uznał, że niepodawanie nazwisk, a nawet sygnatur akt omawianych spraw może uchronić przed „wzbudzaniem sensacji”. Wątpliwości budzi również baza źródłowa, w pracy nie zostały bowiem uwzględnione materiały z tzw. zbioru zastrzeżonego. Mimo wskazanych mankamentów monografia jest wartościowa i napisana dobrym językiem, czyta się ją z przyjemnością. Wnosi również nowe informacje do badań nad aparatem bezpieczeństwa PRL.

Słowa kluczowe: Departament Techniki MSW, technika operacyjna, podśluchy, podglądy, tajne przeszukania

Abstract: The book *Departament Techniki MSW (1971–1990)* [Department of Technology of the Ministry of Internal Affairs (1971–1990)], Toruń 2024, by Ryszard Kawalec addresses the issue of operational technology, which was managed by one of the technical and

operational divisions of the Ministry of Internal Affairs – the Department of Technology. The publication consists of two parts: a theoretical section discussing technical measures (wiretapping, surveillance and secret searches), and a practical section presenting examples of the use of these measures in operational cases. Particularly valuable are the sections introducing new information to the scholarly discourse, including the types of equipment used for the installation and operation of wiretaps, statistical data on technical measures, and methods of detecting wiretaps in the diplomatic missions of the Polish People's Republic. However, the author has not avoided certain shortcomings, treating the subject of agents too superficially and, above all, assuming that the omission of names or even file references in the cases discussed would prevent "sensationalism". The source base also raises doubts due to the omission of files from the so-called "restricted resource". Despite these limitations, the monograph remains a valuable and well-written contribution that reads with ease and provides new insights into the functioning of the security apparatus of the Polish People's Republic.

Keywords: Ministry of Internal Affairs Department of Technology, operational technology, wiretapping, surveillance, secret searches

Wstęp

Problematyka służb specjalnych PRL cieszy się dużą popularnością. Prym w badaniach nad aparatem represji Polski „ludowej” wiecie nieprzerwanie od 24 lat Instytut Pamięci Narodowej. Od początku istnienia Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu realizowany jest projekt badawczy poświęcony strukturom i metodom działania bezpieki. W jego ramach powstawały monografie poszczególnych pionów operacyjnych SB, autorstwa m.in. Witolda Bagieńskiego, Władysława Bułhaka i Mirosława Sikory o wywiadzie¹. Prace są kontynuowane, a częściową lukę wypełniają monograficzne edycje źródłowe². Badania

¹ W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017; W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019; M. Sikora, *Black Box. Wywiad jako instrument transferu technologii i wsparcia decyzji ekonomicznych w PRL 1955–1990*, Katowice–Warszawa 2021. O wywiadzie pisał również Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009.

² Dotyczą one m.in. różnych pionów operacyjnych – zob. *Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990*, red. W. Bagieński, wybór i oprac. idem, A.K. Piekarska, Warszawa 2020; *Normatywy Departamentu III oraz Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa MSW (1956–1990)*, red. i oprac. C. Wilanowski, wybór dok. W. Frazik, C. Wilanowski, Warszawa 2020; *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 5); pionów techniczno-operacyjnych „B”, „T”, „W” – zob. *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 1);

nad strukturą i funkcjonowaniem bezpieki były prowadzone również przez innych badaczy³.

Książka Ryszarda Kawalca *Departament Techniki MSW 1971–1990*, Toruń 2024, jest pierwszą monografią jednego z pionów techniczno-operacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, do których należą: Biuro „A”, Biuro „B”, Biuro „C”, Biuro „T” / Departament Techniki oraz Biuro „W”. Departament Techniki funkcjonował w latach 1971–1990⁴. Na zewnątrz resortu – w kontaktach z instytucjami i zakładami pracy – występował jako Jednostka Wojskowa 1307⁵. Warto zauważyć, że w krajach dawnego bloku sowieckiego badania nad pionami technicznymi służb bezpieczeństwa były prowadzone przez instytucje powołane do gromadzenia dokumentacji tych służb⁶. Ciekawostką ostatnich lat było pokazywanie działalności tych służb w formie fabularyzowanej. Najlepszym dotąd filmem ilustrującym metody pracy pionów technicznych było *Życie na podsłuchu* (*Das Leben der Anderen*, reż. Florian von Donnersmarck, 2006)⁷, który IPN wykorzystał do stworzenia materiałów edukacyjnych⁸.

Biura „C” – zob. *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów*, oprac. i red. M. Komaniecka-Lyp, Kraków 2017 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 6); jednostek wojskowych – zob. *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, red. B. Kapuściak, Kraków 2010; *Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990)*, red. B. Kapuściak, Katowice 2019.

³ O pionie kontrwywiadu zob. A. Grabowska-Siwiec, *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP*, Warszawa 2024. Zob. także J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata. Terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.

⁴ Te zagadnienia były poruszane częściowo w innych publikacjach, są to (chronologicznie): *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010 (pierwsze było wydanie angielskojęzyczne: *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2005); *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupowicz, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013; M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014; Bruno Kowalsky w rozmowie z Krzysztofem Pyzią. *Ile oni wiedzą o tobie?*, Warszawa 2019.

⁵ R. Kawalec, *Departament Techniki MSW (1971–1990)*, Toruń 2024, s. 37.

⁶ We wschodnioniemieckiej Stasi: A. Schmöle, *Abteilung 26. Telefonkontrolle. Abhörmaßnahmen und Videoüberwachung*, Berlin 2009; w ZSRS: Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina I. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Poznań 2015 (wyd. 2, popr.). Oprócz tego wydawane były albumy i katalogi wystaw, które pokazywały metody pracy i sprzęt wykorzystywany przez pionów technicznych, Czechy – zob. *Oči státní bezpečnosti. Organizace, příslušníci akce Správy sledování StB. Eyes of the State Security. Structure, People and Operations of the Czechoslovak Communist State Security Surveillance Administration*, red. P. Blažek, Praha 2024; NRD – H.K. Melton, D. Vreisleben, M.M. Hasco, *The Secret History of STASI Spy Cameras 1950–1990*, Berlin 2020; Polska – R. Ciupa, M. Komaniecka, *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, perlustracja korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011; R. Ciupa, E. Małachowska, *Oczy i uszy bezpieki. Metody inwigilacji społeczeństwa przez Służbę Bezpieczeństwa za pomocą środków technicznych: tajnej obserwacji, dokumentacji fotograficznej, perlustracji korespondencji i podsłuchów w latach 1956–1989. Katalog wystawy*, Katowice 2009; ZSRS – H.K. Melton, V. Alekseenko, M.M. Hasco, D. Vreisleben, *The Secret History of KGB Spy Cameras 1945–1995*, Berlin 2018.

⁷ T. Jaskułowski, *Życie na podsłuchu. Ocena treści filmu w świetle praktyki działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD. Głos w dyskusji*, „Studia Filmoznawcze” 2023, nr 44, s. 189–206.

⁸ *Życie na podsłuchu: materiały pomocnicze dla nauczycieli*, oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2007.

Recenzowana książka jest opublikowanym doktoratem, który przeszło 8 lat czekał w archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego na wydanie (2024 r.). Autorem publikacji jest Ryszard Kawalec, absolwent historii i administracji na UW. Uzyskał również tytuł doktora historii na tej uczelni. Spod jego pióra wyszło też kilka artykułów, m.in. poświęcony legalizacji⁹. Z pewnością techniczne wykształcenie (ukończone technikum) pozwoliło autorowi lepiej zrozumieć zagadnienia techniki operacyjnej.

Przystępując do oceny pracy, recenzent powinien zadać sobie kilka pytań: Czy monografia jest kompletna? Czy uwzględnia bazę źródłową i dostępną literaturę? Czy wnosi nowe ustalenia do nauki? Czy wyczerpuje temat?

Monografia – rozdziały

Szukając dokumentacji wytworzonej przez Departament Techniki i inne jednostki związane z techniką operacyjną, autor wykonał olbrzymią pracę. Trzeba mieć świadomość, że kwerenda nie należała do łatwych, ponieważ materiały pionów technicznych były bardziej narażone na zniszczenie niż pionów operacyjnych. Było to spowodowane dążeniem resortu bezpieczeństwa do utajnienia metod pracy i środków technicznych¹⁰. Dokumentacja własna jednostki jest również niezbyt obszerna, ponieważ w dużej części została zniszczona. Od połowy lat siedemdziesiątych nasilała się tendencja do skracania czasu przechowywania dokumentów pionów techniczno-operacyjnych, co jest widoczne w wykazach akt stanowiących załączniki do instrukcji archiwalnych. Co więcej, jednostka organizacyjna nie musiała przekazywać do archiwum Biura „C” MSW akt, które miały być przechowywane przez 5 lat i krócej (B-5, B-2) – a potem niszczone je we własnym zakresie¹¹. Z tego powodu nie można przedstawić działalności Departamentu Techniki MSW rok po roku. Autor przyjął koncepcję zaprezentowania jego działań przez pokazanie środków technicznych (podśluchów, podglądów i tajnych przeszukań). Bazę źródłową książki stanowią więc w przeważającej części prace dyplomowe i szkoleniowe napisane przez funkcjonariuszy Biura „T” / Departamentu Techniki MSW (ponad sto) oraz dokumentacja operacyjna (m.in. niekompletne sprawozdania pionu). Szkoda,

⁹ R. Kawalec, *Legalizacja w komunistycznych organach bezpieczeństwa w Polsce (1944–1990)*, „Dzieje Najnowsze” 2012, R. 44, z. 2, s. 89–124.

¹⁰ M. Komaniecka, *Wprowadzenie* [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 47–50, 63–69.

¹¹ Dział „Akta techniki i obserwacji operacyjnej” z 1968, 1974 i 1985 r. zob. *Wykaz akt stanowiący załącznik do Instrukcji wprowadzonej Zarządzeniem nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych z 24 X 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 1006–1007; *Wykaz akt stanowiący załącznik do Instrukcji wprowadzonej Zarządzeniem nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych* [w:] *ibidem*, s. 1079–1080; *Wykaz akt stanowiący załącznik do Zarządzenia nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 VI 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych* [w:] *ibidem*, s. 1232–1234.

że autor nie sięgnął po sprawozdania pionów operacyjnych, które składały zlecenia na zastosowanie środków technicznych, szczególnie departamentów II–IV MSW.

Publikacja liczy 619 stron, składa się ze wstępu, 4 rozdziałów i zakończenia. Rozdział pierwszy przedstawia strukturę i kadre Departamentu Techniki MSW, drugi – środki techniki operacyjnej w świetle normatywów (podśluch telefoniczny, podśluch pokojowy, podśluch telegraficzny, podgląd i dokumentacja fotograficzna, tajne przeszukiwanie), trzeci pokazuje działalność pozaoperacyjną Departamentu Techniki, a czwarty przedstawia pracę pionu „T” w praktyce. Publikacja składa się więc z dwóch części przedstawiających pracę Departamentu Techniki MSW – teoretycznej (rozdziały 2 i 3) i praktycznej (rozdziały 1 i 4).

We wstępie autor zaprezentował środki techniczne oraz omówił strukturę książki wraz z literaturą. O celach pracy cokolwiek enigmatycznie napisał: „Tak podzielona tematycznie praca pomoże spojrzeć nie tylko na pracę DT MSW całościowo, ale także odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu praca tego Departamentu ułatwiała inwigilację społeczeństwa przez inne jednostki organizacyjne SB”¹². W wstępie brakuje podrozdziału metodologicznego, w którym można było pokazać, z jakimi problemami zmierzył się autor podczas kwerendy pionu techniczno-operacyjnego. Uwagę zwraca przegląd literatury – brakuje tu pozycji książkowych powstałych po styczniu 2014 r., kiedy autor ukończył pracę i obronił doktorat.

W rozdziale 1 autor przedstawił strukturę Departamentu Techniki oraz kadre kierowniczą. Zostali wymienieni naczelnicy i zastępcy naczelników poszczególnych wydziałów departamentu, ich nazwiska umieszczono w tabelach. Autor analizuje stan zatrudnienia, wymienia problemy związane z zatrudnianiem specjalistów w departamencie, dodatkowym zatrudnieniem oraz szkoleniem funkcjonariuszy w szkołach wyższych, w tym w ZSRS.

Rozdział 2, liczący 169 stron (s. 167–336), jest opisem poszczególnych środków technicznych (podśluchu telefonicznego, pokojowego i telegraficznego, podglądu dokumentowanego fotograficznie/filmowo oraz tajnego przeszukiwania). Bazę źródłową tego rozdziału stanowią opublikowane normatywy pionu „T”¹³ oraz prace dyplomowe i szkoleniowe funkcjonariuszy. Autor szczegółowo analizuje jednostki uprawnione do składania wniosków o założenie środków technicznych, opisuje rodzaje instalacji podsłuchowych i podglądowych, warunki założenia i wykorzystania środków technicznych. Choć wiele tych zagadnień zostało już w literaturze naukowej omówionych¹⁴, gruntowna analiza środków technicznych przedstawiona w książce jest cenna. Autor precyzyjnie wyjaśnia, jak wyglądało zakładanie podśluchu pokojowego, organizowanie bazy lokalowej oraz pozyskiwanie osobowych źródeł informacji, omawia typy instalacji (przewodowej i bezprzewodowej).

¹² R. Kawalec, *Departament Techniki...*, s. 18.

¹³ *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 247–439.

¹⁴ M. Komaniecka, *Wprowadzenie...*, s. 38–50.

Niezwykłe wartościowe są fragmenty, które wprowadzają do obiegu naukowego nowe dane. Wśród nich m.in. sprawa zakupu międzynarodowej centrali telefonicznej dla Warszawy w 1985 r., rodzaje sprzętu wykorzystywanego przy instalacji, dane statystyczne dotyczące wykorzystywania środków technicznych, metody wykrywania podsłuchu w placówkach dyplomatycznych PRL. W podrozdziale *Podgląd i dokumentacja fotograficzna* (s. 266–301) autor nieprecyzyjnie określa tytułowy środek techniczny. PDF, czyli podgląd dokumentowany fotograficznie lub filmowo, polegał na rejestracji obrazu w pomieszczeniu na fotografii, filmie lub taśmie magnetowidowej. Nie do końca prawdziwe jest stwierdzenie, że w podglądzie najczęściej wykorzystywano rejestrację obrazu na taśmie magnetowidowej (s. 297, przypis 448), ponieważ źródło, na które autor się powołuje, powstało w 1988 r. i bierze ono pod uwagę lata osiemdziesiąte, a autor operuje perspektywą czasową lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (okres funkcjonowania Departamentu Techniki). Bezrefleksyjnie przyjął też opinię funkcjonariusza, nie zweryfikowawszy jej za pomocą danych statystycznych. Kolejna uwaga dotyczy dokumentacji fotograficznej i sprzętu, za którego pomocą ją wykonywano. Autor powinien wyraźnie zaznaczyć, które modele kamuflażu aparatów fotograficznych były wykorzystywane do podglądu. Wiele modeli zakamuflowanych w częściach garderoby używał pion obserwacji¹⁵.

W podrozdziale 6 – *Zapobieganie i wykrywanie środków podsłuchu służb obcych* – autor na podstawie akt osobowych funkcjonariuszy Departamentu Techniki MSW wymienia sposoby zabezpieczania się przed podsłuchem zachodnich służb wywiadowczych i jego wykrywania w placówkach dyplomatycznych PRL (s. 320–322). Gruntowne zbadanie tego niezwykle ciekawego zagadnienia jest obecnie możliwe dzięki aktom z tzw. zbioru zastrzeżonego oraz aktom wojskowym. Na przykład w listopadzie 1965 r. służby wojskowe (Zarząd II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego) wykryły i usunęły instalację podsłuchową w gabinecie ambasadora PRL w Belgii¹⁶.

W podrozdziale 7 – *Stosowanie środków technicznych w celu utrwalania śladów i dowodów* – autor przedstawił normatywy z 1985 r. (zarządzenie nr 08/85 ministra spraw wewnętrznych z 4 lutego 1985 r. wraz z instrukcją z 25 kwietnia 1985 r.) dotyczące wykorzystania przez prokuraturę materiałów uzyskanych za pomocą środków technicznych¹⁷.

Podrozdział *Osobowe źródła informacji DT MSW* (s. 325–336) rozczarowuje skąpością informacji. Brakuje danych statystycznych agenty, co może wynikać

¹⁵ Ostatnio pisał o tym R. Ciupa, *Wykorzystanie aparatów fotograficznych w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w latach 1970–1980* [w:] *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Lyp, Kraków 2022, s. 89–119.

¹⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, 2602/16080, Teczka nr 55/I: Działalność kontrwywiadowcza w Belgii, k. 99–113.

¹⁷ Szerzej o tym zob. *Podsłuchy zgodnie z prawem. Przepisy o wykorzystywaniu środków technicznych w pracy operacyjnej jako akty wykonawcze do ustawy z 14 lipca 1983 r. o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych*, oprac. M. Komaniecka-Lyp, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2018, nr 7, s. 5–41.

z braku źródeł, ale wytłumaczenie tego powinno się znaleźć w publikacji. Autor zaprezentował bardzo niewiele przykładów, nie wyjaśniając powodów takiego ujęcia zagadnienia. Widoczny jest tu również brak konsekwencji – nie zawsze podawana jest sygnatura akt dotyczących OZI. We wstępie badacz wyjaśnia: „Zamysłem tej pracy nie jest wzbudzenie przez autora wśród czytelników sensacji, kto z kim spał itp., stąd przy opisywaniu spraw prowadzonych przez SB autor nie podaje nazwisk, chyba że zostały już opublikowane, a tam, gdzie pojawiają się dane drażliwe, nie jest podawana sygnatura akt” (s. 19). Choć w zdaniu tym nie ma informacji o agenturze, lecz jedynie o „sprawach”, to prawdopodobnie autor nie podawał sygnatury, gdy uznał, że są to dane wrażliwe. Wydaje się, że brak sygnatury należałoby każdorazowo uzasadnić, w tekście lub przypisie.

Rozdział ten ze względu na swoją formę i treść jest bardzo słownikowy, ale napisany przystępnym językiem, który pozwala łatwo przyswoić informacje. Autor w niektórych fragmentach wprowadza opis przykładów, na czym zyskuje narracja. Szkoda, że nie udało się wpleść do tego rozdziału więcej „praktyki” działania pionu „T”, skoro tak szczegółowo (w osobnych podrozdziałach) autor wymienia rodzaje, typy i sposób instalowania i wykorzystywania, czyli tzw. eksploatacji, sprzętu.

Rozdział 3 (s. 357–452) dotyczy „działalności pozaoperacyjnej” Departamentu Techniki MSW. Autor zalicza do niej prace naukowo-badawcze i wynalazcze, produkcję i zdobywanie sprzętu specjalnego, informację naukowo-techniczną, legalizację, wyrabianie pieczęci oraz ekspertyzę pisma¹⁸. Departament Techniki we własnym zakresie opracowywał projekty urządzeń ułatwiających otwieranie zamków i dorabianie kluczy, sprzętu do produkcji papieru i wyrabiania pieczęci, a także projekty usprawniające instalację i eksploatację podsłuchów, podglądów i tajnych przeszukań. Zajmował się również produkcją sprzętu, który nie mógł wyjść na zewnątrz resortu, ale większość projektów była realizowana w koprodukcji z zakładami przemysłowymi w kraju. Departament występował wówczas jawnie albo pod legendą JW 1307. Autor szczegółowo opisuje proces takiej produkcji od zlecenia do realizacji (s. 382–395). Pokazuje również współpracę ze służbami krajów bloku sowieckiego (ZSRS, NRD, CSRS, WRL) w zakresie legalizacji oraz opracowywania nowych rozwiązań technicznych w dziedzinie elektroniki, optyki, techniki otwierania zamków. Ciekawe są jego spostrzeżenia dotyczące wzajemnych rozliczeń finansowych: „Tam, gdzie MSW PRL miało w stosunku do służb państw bloku wschodniego zobowiązania (NRD), wykorzystywany [...] sprzęt był lepszej jakości. Natomiast tam, gdzie służby państw bloku wschodniego były dłużnikiem MSW PRL, miała miejsce sytuacja odwrotna, tzn. sprzęt lepszej jakości posiadali Polacy”¹⁹. Znajduje to potwierdzenie w badaniach stosunków polsko-wschodniemieckich prowadzonych przez Tytusa

¹⁸ R. Kawalec, *Legalizacja w komunistycznych organach...*, s. 89–124.

¹⁹ *Idem*, *Departament Techniki...*, s. 400.

Jaskułowskiego²⁰. Funkcjonariusze Departamentu Techniki brali udział w zakupach sprzętu w krajach zachodnich na potrzeby resortu jako pracownicy rezydentur w placówkach dyplomatycznych PRL. Podczas negocjacji z firmami zachodnimi przedstawiali się jako reprezentanci firm handlu zagranicznego²¹. Informacji o nowym sprzęcie i wynalazkach dostarczał wywiad naukowo-techniczny²². Niewątpliwie są to ustalenia bardzo ważne i wprowadzają nowe informacje do obiegu naukowego.

W rozdziale 4 (s. 453–591) autor przedstawia przykłady dotyczące omawianych wcześniej zagadnień i wykorzystania środków technicznych w praktyce (legalizacja, podsłuchy: telefoniczne, pokojowe, telegraficzne, podgląd i tajne przeszukania). Legalizacją zajmował się Wydział V Departamentu Techniki. Autor ilustruje legendowanie bazy lokalowej (mieszkań konspiracyjnych, punktów zakrytych, lokali przejściowych podsłuchu itp.), wejść do mieszkań prywatnych w celu przeprowadzenia rozeznania wewnętrznego oraz instalacji czy konserwacji aparatury podsłuchowej. Część przykładów została powtórzona za jego artykułem opublikowanym w 2012 r. w „Dziejach Najnowszych”²³. Warto jednak podkreślić, że w książce autor umieścił ich znacznie więcej, aby pokazać różne sposoby wejścia do pomieszczeń. Na marginesie tego zagadnienia chcę zwrócić uwagę na jedną kwestię: większość przykładów legalizacji dotyczy obszaru województw, które były terenem działania wydziałów „T” komend wojewódzkich MO / wojewódzkich urzędów spraw wewnętrznych. To oczywiście jest akceptowalne, ale autor zupełnie pominął informacje o jednostkach szczebla wojewódzkiego, nie wspomniał nawet o ich strukturze i zadaniach.

W rozdziale 4 oprócz legalizacji autor przedstawił przykłady zastosowania w sprawach operacyjnych podsłuchów: telefonicznego, pokojowego i telegraficznego, a także podglądów i tajnych przeszukań. Na końcu każdego podrozdziału na podstawie sprawozdań podał dane statystyczne dotyczące wykorzystania środków technicznych (podsłuchy telefoniczne i pokojowe od lat siedemdziesiątych, natomiast podglądy i tajne przeszukania od lat osiemdziesiątych). Autor poruszył też ważne zagadnienie ukrywania informacji uzyskanych za pomocą środków technicznych pod doniesieniami tajnych współpracowników. Agentura pionów techniczno-operacyjnych była specyficzna, co wynikało z zadań pionu techniki operacyjnej²⁴. W 2006 r. opinia publiczna była zaskoczona, gdy się dowiedziała (za sprawą funk-

²⁰ T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014, s. 239.

²¹ W. Bagieński, *Wywiad cywilny...*

²² M. Sikora, *Black Box...; Wyniki pracy wywiadu naukowo-technicznego MSW PRL 1971–1989*, oprac. M. Sikora, Katowice–Warszawa 2021; M. Sikora, *Współpraca Departamentu I MSW z Hauptverwaltung Aufklärung MfS w zakresie tajnego pozyskiwania nowych technologii dla przemysłu PRL i NRD w latach 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 29, s. 506–539.

²³ R. Kawalec, *Legalizacja w komunistycznych organach...*, s. 105–117.

²⁴ M. Komaniecka, *Agentura pionów techniczno-operacyjnych aparatu bezpieczeństwa na przykładzie KW MO / WUSW w Krakowie w latach 1956–1990* [w:] *Antropologia donosu*, red. J. Syrnnyk, R. Klementowski, Wrocław–Warszawa 2017, s. 159–188.

cjonariusza zeznającego w procesie Niezabitowskiej), że informacje z podsłuchów były wpisywane w doniesienia tajnych współpracowników. Podstawą tego procedu miało być zarządzenie nr 0018/82 ministra spraw wewnętrznych z 17 lutego 1982 r., zmieniające zarządzenie w sprawie stosowania i wykorzystywania techniki operacyjnej²⁵. Autor słusznie zauważa, że w rzeczywistości rzeczowe źródła informacji ukrywano w doniesieniach fikcyjnych tajnych współpracowników, ale nie w takiej formie, jak przekazywała prasa²⁶. Zarówno treść, jak i forma doniesienia wskazywały na to, że nie były to prawdziwe donosy, tylko informacja z podsłuchu. Często w sprawach, w których zakładano technikę operacyjną, pojawiają się TW noszący pseudonimy takie jak obiekt (czyli podsłuch) z cyfrą rzymską albo „źródło kryptonim”. Moje własne ustalenia są zgodne z wynikami badań autora dotyczącymi tego zagadnienia²⁷.

Monografia – uwagi

Publikacja nie zawiera żadnej informacji o poprzedniczkach Departamentu Techniki, który funkcjonował dopiero w latach 1971–1990, czyli o komórkach technicznych w MBP (1945–1954), Departamencie IX KdsBP (1954–1956), a przede wszystkim o Biurze „T” MSW (1957–1971). Czytelnik odnosi więc wrażenie, że tytułowy departament był pierwszą jednostką zajmującą się techniką operacyjną (m.in. tajnymi podsłuchami i podglądami). W tekście pojawiają się tylko krótkie odnośniki do Biura „T”, ale brakuje jasnej i rzeczowej informacji. Z tych względów nawet autor pierwszej recenzji książki był przekonany, że Departament Techniki był „pierwszą komórką specjalizującą się w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w PRL dla pozyskiwania informacji od podejrzanych”²⁸. Autor monografii nie wspomina również o umiejscowieniu departamentu w strukturze organów bezpieczeństwa i jego podległości służbowej (podsekretarz stanu, szef Służby Zabezpieczenia Operacyjnego itp.).

Wątpliwości budzi także spis treści, bardzo szczegółowy. W niektórych rozdziałach występuje czterostopniowy podział (rozdział i podrozdziały trzech kolejnych rzędów, np. na s. 210 – 2.3.6.1. *Instalacja przewodowa podsłuchu pokojowego*). Taki układ powoduje, że niektóre podrozdziały zawierają bardzo mało tekstu (najkrótszy liczy sześć wersów), a publikacja przybiera formę bardziej słownikową niż monograficzną.

²⁵ *Instrukcje pracy pionów pomocniczych...*, s. 283–286.

²⁶ R. Kawalec, *Departament Techniki...*, s. 509–511.

²⁷ M. Komaniecka, *Wprowadzenie...*, s. 48–49; *eadem*, *Pod obserwacją...*, s. 271–272; G. Majchrzak, *Podsłuchy w sprawach operacyjnych* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 253–262.

²⁸ L. Wyszczelski, *Recenzja książki: Ryszard Kawalec, Departament Techniki (1945–1990)*, *Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2024*, ss. 619, „Copernicus Political and Legal Studies” 2024, t. 3, nr 4, s. 81.

Autor posługuje się dobrym językiem – jest precyzyjny w opisywaniu środków techniki operacyjnej, zna terminologię operacyjną, ale jej nie nadużywa, książkę czyta się więc z przyjemnością. Tylko w niektórych przypadkach w tekście pojawia się żargon operacyjny, np. „agent” zamiast TW (s. 493), „aktywiści byłej »Solidarności«” (s. 573, 584).

Piony techniczno-operacyjne MSW podejmowały współpracę ze swoimi odpowiednikami w krajach bloku wschodniego (ZSRS, NRD, CSRS, LRB, WRL)²⁹. Autor wspomina o współpracy Departamentu Techniki ze służbami tych krajów w zakresie legalizacji (s. 396) oraz produkcji i wymiany specjalistycznego sprzętu (s. 396–401). Nie dowiadujemy się jednak z książki, czy prowadzone były jakieś wspólne akcje techniczno-operacyjne na terenie PRL i bloku wschodniego bądź krajów zachodnich.

Nie wydaje mi się słuszne zastrzeżenie autora poczynione we wstępie, że niepodawanie nazwisk, a nawet sygnatur akt omawianych spraw może uchronić przed „wzbudzeniem sensacji” (s. 19). Publikacja rości sobie miano naukowej, toteż podlega krytyce naukowej. Niestety, brak wskazania źródła uniemożliwia rzetelną ocenę i stwierdzenie merytorycznej zgodności z ustalonymi faktami. Sytuacja taka występuje w rozdziale 4, w którym autor przedstawia przykłady zastosowania środków technicznych do inwigilacji społeczeństwa. Niestosowanie niektórych elementów aparatu naukowego (jak przypisy odsyłające do źródeł archiwalnych) powoduje zamieszanie i problemy, ponieważ czytelnik nie wie, czy kolejne fragmenty tekstu dotyczą jeszcze poprzedniego wątku, czy rozpoczynają już nowy (s. 565).

Nowe źródła

Monografia przedstawia stan badań do 2014 r., kiedy autor obronił pracę doktorską, należałoby więc uzupełnić zarówno bazę źródłową, jak i literaturę. Rozwój badań nad aparatem represji jest bardzo dynamiczny, a przez prawie dekadę ukazało się wiele publikacji, które podejmują zagadnienie techniki operacyjnej. Szczególną uwagę należałoby poświęcić bazie źródłowej. W 2015 r. pojawiły się nowe możliwości przeszukiwania cyfrowego Archiwum IPN. Jedną z opcji jest wyszukiwanie wg jednostek organizacyjnych resortu bezpieczeństwa, np. Biuro „T” MSW, Departament Techniki MSW³⁰. Wiąże się z tym szczegółowy opis jednostek archiwalnych, co pozwala na dokładniejsze wyszukiwanie wg wybranych haseł³¹.

²⁹ M. Komaniecka-Lyp, *Współpraca Biura „B” MSW z jego odpowiednikami w służbach bezpieczeństwa bloku sowieckiego (przypadek ZSRS, NRD, CSRS i WRL). Metody pracy i „wymiana doświadczeń operacyjnych”*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2023, nr 21, s. 69–110.

³⁰ P. Perzyna, *Zasada strukturalna w praktyce Instytutu Pamięci Narodowej. Refleksje po opublikowaniu inwentarza archiwalnego* [w:] *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015, s. 51–67.

³¹ J. Bednarek, *Zakres standaryzacji opisu archiwalnego w „Cyfrowym Archiwum” Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Pierzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. 1), s. 131–147; F. Dąbrowski, *Cyfrowe Archiwum – system informacji archiwalnej i środowisko*

Cyfrowe Archiwum IPN to nie tylko baza spisów i jednostek archiwalnych, lecz także zdigitalizowanych akt. Oprócz tego został przygotowany „Inwentarz IPN”, który zawiera opis jednostek archiwalnych, dostępny dla wszystkich online³². Największa rewolucja nastąpiła jednak w 2017 r. Nowelizacja ustawy o IPN przyjęta przez parlament 29 kwietnia 2016 r. uchyliła artykuły 39 i 39a Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu³³, które dotyczyły zbioru zastrzeżonego. Przestał on istnieć w dniu 17 czerwca 2017 r.³⁴ Zbiór zastrzeżony IPN to potoczna nazwa wyodrębnionego i tajnego zbioru dokumentów utworzonego ze względów bezpieczeństwa państwa w momencie przekazywania ich do IPN przez Urząd Ochrony Państwa / Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego czy Policję³⁵. Dokumentacja była objęta tajemnicą państwową i klauzulowana oznaczeniami „tajne” lub „ściśle tajne”. Kolejna ustawa o IPN z 18 października 2006 r. dała prezesowi IPN uprawnienia do znoszenia i obniżania klauzul tajności dokumentów zgromadzonych w Archiwum IPN³⁶. W ten sposób udało się odtajnić wiele jednostek, aż do całkowitego włączenia zbioru zastrzeżonego do archiwum³⁷. Obecnie wiadomo, które jednostki były w zasobie zastrzeżonym, ponieważ w opisie archiwalnym (stara sygnatura) występuje oznaczenie „Z”. Sam zbiór zastrzeżony zawierał m.in. akta dotyczące wywiadu (teczki rezydentur) i kontrwywiadu (akta szpiegów wywiadów zachodnich), akta osobowe funkcjonariuszy oraz sprawy operacyjne. Z punktu widzenia omawianej książki to właśnie sprawy operacyjne są niezwykle istotne. Gros z nich dotyczy podejrzeń o działalność wywiadowczą i obejmuje dyplomatów i cudzoziemców krajów zachodnich, szczególnie placówek dyplomatycznych USA³⁸, Francji i RFN. W tych sprawach w większości przypadków zachowała się dokumentacja zastosowanych środków technicznych. Bardzo ciekawa jest sprawa „Tajfun” o fotografowaniu na lotnisku Okęcie przez funkcjonariuszy kontrwywiadu

pracy archiwisty w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, „Rocznik Antropologii Historii” 2019, R. 9, nr 12, s. 47–61; A. Mączka, *System „Cyfrowe Archiwum” jako narzędzie obsługi użytkownika archiwów Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Archiwa, historia, pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, P. Perzyna, Łódź–Warszawa 2018, s. 181–189.

³² R. Leśkiewicz, A. Pieczunko, *Inwentarz archiwalny IPN w sieci*, „Pamięć.pl” 2013, nr 1.

³³ DzU 2016, poz. 152, 178 i 677.

³⁴ Ustawa z dnia 29 kwietnia 2016 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz niektórych innych ustaw, DzU 2016, poz. 749.

³⁵ M. Jezierski, K. Płaska, *Zbiór zastrzeżony – odtajnianie na raty*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 1–2, s. 97–101; A. Krzaczkowska, *Likwidacja „zetki”*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 1–2, s. 102–109.

³⁶ Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, DzU 2006, nr 218, poz. 1592.

³⁷ *Blisko 7 tysięcy jednostek archiwalnych opuściło w 2015 r. zbiór zastrzeżony*, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediu/komunikaty/12204,Blisko-7-tysiecy-jednostek-archiwalnych-opuscilo-w-2015-r-zbiór-zastrzeżony.html>, dostęp 31 VII 2025 r.

³⁸ P. Pleskot, „*Włamywacze z SB*”. *Akcje penetracyjne kontrwywiadu PRL w Konsulacie USA w Krakowie (lata osiemdziesiąte XX w.) – szkic źródłoznawczy*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2022, nr 20, s. 209–225.

poczty dyplomatycznej z krajów zachodnich³⁹. Pozwoliło to Departamentowi II MSW kontrolować korespondencję ambasady USA w Warszawie oraz konsulatów w Krakowie i Poznaniu⁴⁰.

Problemy wydania

Oprócz kwestii merytorycznych dały się zauważyć także inne problemy, związane z redakcją książki. Zamieszczono w niej niekompletny indeks osobowy – obejmuje on nazwiska z tekstu głównego i pomija wymienione w przypisach. W tego typu publikacjach pełny indeks jest niezbędny, ponieważ umożliwia wyszukiwanie czy śledzenie pewnych wątków. Podobne zarzuty dotyczą również bibliografii – nie zostały uwzględnione niektóre pozycje z przypisów (np. na s. 202). Należy za to docenić umieszczenie w publikacji indeksu rzeczowego, który – chociaż skromny – z pewnością stanowi istotne ułatwienie dla czytelnika.

Podsumowanie

Mam pewien problem z całościową oceną recenzowanej publikacji. Z pewnością autora należy docenić za odwagę zmierzenia się z tematem, wysiłek badawczy żmudnej kwerendy oraz faktografię. Słabszą stroną jest deskryptywny charakter monografii, który w narracji przeważa nad analizą i przedstawieniem powiązań z sytuacją w kraju i resorcie. Czy autorowi udało się pokazać faktyczną pracę Departamentu Techniki w latach 1971–1990? W większości aspektów należy odpowiedzieć na to pytanie twierdząco, jakkolwiek nowe źródła mogą zmienić interpretację i ocenę faktów. Mimo niekompletnej bazy źródłowej książka jest wartościowa i wnosi nowe informacje do badań nad aparatem bezpieczeństwa PRL.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej (AIPN).

Akty prawne

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, DzU 2006, nr 218, poz. 1592.

³⁹ T. Awłasewicz, *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Warszawa 2021, s. 47–64.

⁴⁰ Szerzej zob. „Karnawał” po amerykańsku. Placówki dyplomatyczne USA w PRL wobec polskich wydarzeń od sierpnia 1980 do grudnia 1981 r., wprowadzenie, wybór i oprac. P. Pleskot, Warszawa 2020.

Ustawa z dnia 29 kwietnia 2016 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz niektórych innych ustaw, DzU 2016, poz. 749.

Źródła opublikowane

- Bruno Kowalsky w rozmowie z Krzysztofem Pyzią. *Ile oni wiedzą o tobie?*, Warszawa 2019.
- Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów*, oprac. i red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2017 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 6).
- Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990*, red. W. Bagieński, wybór i oprac. W. Bagieński, A.K. Piekarska, Warszawa 2020.
- Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, red. B. Kapuściak, Kraków 2010 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 2).
- Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 1).
- Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 5).
- „Karnawał” po amerykańsku. *Placówki dyplomatyczne USA w PRL wobec polskich wydarzeń od sierpnia 1980 do grudnia 1981 r.*, wprowadzenie, wybór i oprac. P. Pleskot, Warszawa 2020.
- Normatywy Departamentu III oraz Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa MSW (1956–1990)*, red. i oprac. C. Wilanowski, wybór dok. W. Frazik, C. Wilanowski, Warszawa 2020.
- Normatywy Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990)*, red. B. Kapuściak, Katowice 2019.
- Podłuchcy zgodnie z prawem. Przepisy o wykorzystywaniu środków technicznych w pracy operacyjnej jako akty wykonawcze do ustawy z 14 lipca 1983 r. o Urzędzie Ministra Spraw Wewnętrznych*, oprac. M. Komaniecka-Łyp, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2018, nr 7.
- Wyniki pracy wywiadu naukowo-technicznego MSW PRL 1971–1989*, oprac. M. Sikora, Katowice–Warszawa 2021.

Opracowania

- A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2005.
- Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina I. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Poznań 2015 (wyd. 2, popr.).
- Awłasewicz T., *Niewidzialni. Największa tajemnica służb specjalnych PRL*, Warszawa 2021.
- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017.
- Bednarek J., *Zakres standaryzacji opisu archiwalnego w „Cyfrowym Archiwum” Instytutu Pamięci Narodowej [w:] Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Pierzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. 1).
- Bułhak W., *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019.
- Ciupa R., Komaniecka M., *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, perustracja korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011.

- Ciupa R., Małachowska E., *Oczy i uszy bezpieki. Metody inwigilacji społeczeństwa przez Służbę Bezpieczeństwa za pomocą środków technicznych: tajnej obserwacji, dokumentacji fotograficznej, perlustracji korespondencji i podsłuchów w latach 1956–1989. Katalog wystawy*, Katowice 2009.
- Ciupa R., *Wykorzystanie aparatów fotograficznych w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w latach 1970–1980* [w:] *Obserwacja w służbie SB. Studia i szkice*, red. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2022.
- Czekiści. *Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010.
- Dąbrowski F., *Cyfrowe Archiwum – system informacji archiwalnej i środowisko pracy archiwisty w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, „Rocznik Antropologii Historii” 2019, R. 9, nr 12.
- Grabowska-Siwiec A., *Kontrwywiad a władza. Od Departamentu II MSW do Zarządu Kontrwywiadu UOP*, Warszawa 2024.
- Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Jaskułowski T., *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014.
- Jaskułowski T., *Życie na podsłuchu. Ocena treści filmu w świetle praktyki działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD. Głos w dyskusji*, „Studia Filmoznawcze” 2023, nr 44.
- Jezierski M., Płaska K., *Zbiór zastrzeżony – odtajnianie na raty*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 1–2.
- Kawalec R., *Departament Techniki MSW (1971–1990)*, Toruń 2024.
- Kawalec R., *Legalizacja w komunistycznych organach bezpieczeństwa w Polsce (1944–1990)*, „Dzieje Najnowsze” 2012, R. 44, z. 2.
- Komaniecka M., *Agentura pionów techniczno-operacyjnych aparatu bezpieczeństwa na przykładzie KW MO / WUSW w Krakowie w latach 1956–1990* [w:] *Antropologia donosu*, red. J. Syrnok, R. Klementowski, Wrocław–Warszawa 2017.
- Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
- Komaniecka M., *Wprowadzenie* [w:] *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp i oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010 („Normatywy Aparatu Represji”, t. 1).
- Komaniecka-Łyp M., *Współpraca Biura „B” MSW z jego odpowiednikami w służbach bezpieczeństwa bloku sowieckiego (przypadek ZSRS, NRD, CSRS i WRL). Metody pracy i „wymiana doświadczeń operacyjnych”*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2023, nr 21.
- Krzaczkowska A., *Likwidacja „zetki”*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 1–2.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata. Terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.
- Leśkiewicz R., Pieczunko A., *Inwentarz archiwalny IPN w sieci*, „Pamięć.pl” 2013, nr 1.
- Majchrzak G., *Podsłuchy w sprawach operacyjnych* [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008.
- Mączka A., *System „Cyfrowe Archiwum” jako narzędzie obsługi użytkownika archiwów Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Archiwa, historia, pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej*, red. nauk. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, P. Perzyna, Łódź–Warszawa 2018.

- Melton H.K., Alekseenko V., Hasco M.M., Vreisleben D., *The Secret History of KGB Spy Cameras 1945–1995*, Berlin 2018.
- Melton H.K., Vreisleben D., Hasco M.M., *The Secret History of STASI Spy Cameras 1950–1990*, Berlin 2020.
- Oči státní bezpečnosti. Organizace, příslušníci akce Správy sledování StB. *Eyes of the State Security. Structure, People and Operations of the Czechoslovak Communist State Security Surveillance Administration*, red. P. Blažek, Praha 2024.
- Perzyna P., *Zasada strukturalna w praktyce Instytutu Pamięci Narodowej. Refleksje po opublikowaniu inwentarza archiwalnego [w:] Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015.
- Pleskot P., „Włamywacze z SB”. Akcje penetracyjne kontrwywiadu PRL w Konsulacie USA w Krakowie (lata osiemdziesiąte XX w.) – szkic źródłoznawczy, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2022, nr 20.
- Schmole A., *Abteilung 26. Telefonkontrolle, Abhörmaßnahmen und Videoüberwachung*, Berlin 2009.
- Siemiątkowski Z., *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009.
- Sikora M., *Black Box. Wywiad jako instrument transferu technologii i wsparcia decyzji ekonomicznych w PRL 1955–1990*, Katowice–Warszawa 2021.
- Sikora M., *Współpraca Departamentu I MSW z Hauptverwaltung Aufklärung MfS w zakresie tajnego pozyskiwania nowych technologii dla przemysłu PRL i NRD w latach 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 29.
- Wyszczelski L., *Recenzja książki: Ryszard Kawalec, Departament Techniki (1945–1990)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2024, ss. 619, „Copernicus Political and Legal Studies” 2024, t. 3, nr 4.
- Życie na podsłuchu: materiały pomocnicze dla nauczycieli*, oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2007.

Netografia

Blisko 7 tysięcy jednostek archiwalnych opuściło w 2015 r. zbiór zastrzeżony, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/12204,Blisko-7-tysiecy-jednostek-archiwalnych-opuscilo-w-2015-r-zbior-zastrzezony.html>, dostęp 31 VII 2025 r.

Monika Komaniecka-Lyp (ur. 1975) – historyczka, doktor nauk humanistycznych, zatrudniona w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Krakowie. Zajmuje się badaniami nad aparatem bezpieczeństwa PRL, historią najnowszej Polski oraz historią dyplomacji. Zainteresowania badawcze: piony techniczno-operacyjne Służby Bezpieczeństwa, ewidencja i archiwum SB, problematyka katyńska, historia Solidarności oraz placówek dyplomatycznych Francji w Polsce. Stypendystka rządu francuskiego (2003, 2015). Autorka wielu artykułów naukowych i popularnonaukowych z historii najnowszej. Opublikowała m.in. monografię *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* (2014) nominowaną w konkursie „Książka Historyczna Roku” (2014) oraz w Konkursie im. prof. Tomasza

Strzembosza (2015). Redaktorka naukowa kilku publikacji źródłowych, m.in. *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* (2017).

Monika Komaniecka-Łyp (b. 1975) – Dr., historian, currently at the Institute of National Remembrance Branch in Cracow Historical Research Office. She researches the Polish People's Republic security apparatus, recent Polish history, and the history of diplomacy. Her particular focus is on the technical and operational divisions of the Security Service, the records and archives of the Security Service, the Katyn Forest Massacre case, the history of the Solidarity trade union movement, and French diplomatic missions in Poland. French Government scholarships holder (2003, 2015). Author of numerous academic and popular articles on recent history. She has published also the book *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990* [Under Surveillance and Wiretapped: Material Means of Operational Work of the Security Apparatus in the Cracow Voivodeship in 1945–1990] (2014), nominated in the "Historical Book of the Year" competition (2014), and in the Professor Tomasz Strzembosz Competition (2015). Academic editor of several source editions: *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów* [Operational Registry and Archives of the Security Organs of the Polish People's Republic in 1944–1990: A Collection of Normative Documents] (2017).